

Jolanta Załęczny

Powstanie Styczniowe "wojną kobietą"

Niepodległość i Pamięć 20/1-2 (41-42), 87-98

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dr Jolanta Załęczny

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Powstanie Styczniowe „wojną kobiecą”¹

Słowa kluczowe

Powstanie 1863 r. Styczniowe; kobiety w powstaniu; zesłania – Rosja – XIX w.

Streszczenie

Powstanie Styczniowe nie bez powodu zostało określone „wojną kobiecą”. Aktywność kobiet przyjmowała różne formy. Licznie uczestniczyły one w nabożeństwach, kwestowały podczas mszy, na ulicach demonstracyjnie nosiły czarne stroje na znak żałoby narodowej. Były kurierkami, ekspediowały dokumenty i prasę powstańczą, organizowały punkty kontaktowe, ukrywały powstańców. Tworzyły komitety opiekujące się rannymi, prowadziły szpitale i punkty produkcji broni czy materiałów opatrunkowych, dbały o aprowizację powstańczych oddziałów. Kobiety walczyły z bronią w rękę, często w męskim stroju. Dzieliły też zesłańcze losy uczestników powstania. Pozostawiły po sobie pamiątnikarskie zapiski i pamięć potomnych.

Wiele już napisano o uczestnikach powstania, zarówno o dzielnych dowódcach, jak i o szeregowych powstańcach. Kreślono losy walecznych uczestników potyczek ma terenie Królestwa, Litwy i Rusi, prezentowano męczeństwo więźniów X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej,

¹ Takie określenie mające na celu zaakcentowanie roli kobiet w powstaniu wykorzystano m.in. jako tytuł wystawy przygotowanej w 150. rocznicę wydarzeń 1863 roku przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną w Lublinie.

opisywano tragedię zesłanych na Sybir. Ale obraz ten byłby niepełny, gdyby pominąć milczeniem udział kobiet,

które dążyły zwartym szeregiem pod sztandar organizacji, niosły wysoko godło miłości ojczyzny, ofiarności i poświęcenia, krzepiły ducha walczącej braci, a po upadku powstania koiliły cierpienia, łagodziły skutki nieszczęść, spieszyły z pomocą i opieką pozbawionym podstaw bytu rozbitkom².

Nie bez powodu nazywano powstanie „wojną kobiecą”.

Aktywność kobiet zaznaczyła się podczas manifestacji patriotycznych poprzedzających wybuch powstania. Szczególnie licznie uczestniczyły w nabożeństwach, kwestowały podczas mszy, na ulicach demonstracyjnie nosiły czarne stroje na znak żałoby narodowej. Biorąc udział w ulicznych manifestacjach, narażały się na niebezpieczeństwo starć z oddziałami wojska i policji. Dnia 27 lutego 1861 roku zginęło w Warszawie pięciu młodych mężczyzn, zaś ranna została Matylda Malta, która zmarła po kilku dniach³. W zajściach na placu Zamkowym 8 kwietnia 1861 roku – wśród 100 ofiar – były też kobiety: Eleonora Sieczkowska, Sara Blumenthal i Konstancja Zdrodowska.

Kobiety zbierały datki na potrzeby organizujących się oddziałów, a po upadku powstania organizowały kwesty na rzecz weteranów. Prowadziły działalność agitacyjną. Przykładem może być Tekla Zalewska, dobrze znana młodzieży radomskiej. Swój patriotyzm podkreślała noszeniem szczególnych ozdób, nosiła na szyi gruby żelazny łańcuch symbolizujący ojczyznę w niewoli⁴.

Zaangażowane były na wszystkich szczeblach organizacyjnych, od centralnego po parafialny. Były kurierkami, ekspediowały dokumenty

² *Polki w czasie powstania r. 1863/1864*, [w:] *Księga Pamiątkowa opracowana staraniem Komitetu Obywatelskiego w czterdziestą rocznicę powstania r. 1863/1864* przez J. Białynię Cholodeckiego, Lwów 1904, s. 147.

³ *Pamiętka dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na placu boju, oraz zmarłych w więzieniach, na tulactwie i na wygnaniu syberyjskim od roku 1861-1866: ze źródeł urzędowych, dzienników polskich, jak niemniej z ustnych podań osób wiarogodnych i towarzyszy broni, zebrał i ułożył Zygmunt Kolumna*, Kraków 1867, cz. I, s. 2.

⁴ <http://jura-pilica.com/?powstancy-1863,155> [dostęp 16 marca 2013 r.]

i prasę powstańczą na prowincję, organizowały w swoich mieszkaniach punkty kontaktowe, ukrywały powstańców. Troszczył się o więźniów Pawiaka i Cytadeli. Organizowały komitety opiekujące się rannymi, prowadzące szpitale i punkty produkcji broni czy materiałów opatrunkowych. Na czele lwowskiej organizacji kobiecej stanęła Felicja Wasilewska (potem po mężu Boberska). Wśród aktywnych działaczek były także: Karolowa Wildowa, Mieczysława Pawlikowska⁵.

Gdy wybuchło powstanie, w różny sposób włączyły się w działania. Pomagały przy produkcji amunicji, przy transporcie broni z zagranicy, zaopatrywały powstańców w odzież. Prawdziwe patriotki uważały to za swój obowiązek. Szyciem i dostawą bielizny dla powstańczych oddziałów zajmowała się Biruta ze Stróżnickich Łukasiewiczowa. Za pranie odzieży powstańcom władze carskie skazały Justynę Sawicką na zesłanie do guberni tobolskiej. Praniem i naprawianiem powstańczej odzieży, dostawami żywności i wiadomości o rozlokowaniu wojsk rosyjskich zajmowała się Teofila z Lakowskich Piotrowska z Nasutowa, żona dowódcy powstańczego oddziału Seweryna Piotrowskiego. Zbierała także odzież od chłopów i Żydów⁶.

Przy produkcji nabojów pracowały lwowianki Aniela i Marcela Bielańskie, Aniela i Stefania Morelowskie, Honorata Komarnicka, Barbara Sawicka, Helena Ziembicka, Marcela Papara. Dom tej ostatniej był małą fabryką amunicji oraz kwaterą dla dowódców okolicznych oddziałów⁷. Justyna Gostyńska była kierowniczką w dziale wyrobu nabojów we Lwowie, gdzie pracowała też jej siostra Pelagia⁸. Nie trzeba tłumaczyć, że zadania te były niebezpieczne. Zdarzało się, że dochodziło do wybuchu prochu używanego do wyrabiania ładunków, taka sytuacja miała miejsce w Krakowie przy ul. Szewskiej, gdzie zginęła Anna Zakrzewska⁹. Uczestniczkom tego procederu groziło więzienie czy zesłanie.

⁵ *Polki...*, op. cit., s. 148.

⁶ *Nieco szczegółów biograficznych dotyczących uczestników organizacji i partyzantki roku 1863/1864*, [w:] *Księga Pamiątkowa...*, op. cit., s. 290, 354.

⁷ *Ibidem*, s. 324.

⁸ *Ibidem*, s. 168, 222-223, 324, 354, 414.

⁹ *Pamiętka dla rodzin polskich...*, op. cit., s. 330.

Wiele Polek dbało o aprowizację powstańczych oddziałów. Przykładem może być Józefa Gieysztorowa, którą w roku 1864 władze carskie skazały za „dostarczanie buntownikom żywności”¹⁰. Elżbieta Tabeńska dostarczała prowiant oddziałom powstańczym walczącym w rejonie Lidy¹¹. We Lwowie kuchnię dla uwięzionych za udział w powstaniu prowadziła Felicja Cieszkiewicz. Nie tylko przygotowywała posiłki, ale też osobiście rozdzielala je więźniom, często pomagając im w ucieczce. Współpracowały z nią Ludwika Żerdzińska i Krzysztofowa Hillichowa. Józefa z Szubertów Hertrich, mieszkając obok lwowskiego więzienia, wielokrotnie pomagała uwięzionym powstańcom w ucieczce. Więźniom pomagała Hortensja Jakubowiczowa z Kurzan oraz Julia z Kamińskich Domaradzka¹².

W wielu majątkach kobiety organizowały powstańcze szpitale, gromadziły lekarstwa, środki opatrunkowe. Znanymi fundatorkami szpitali były m.in. Emilia Szczaniecka, Gryzelda Działyńska i Leontyna Sapieżyna. Kobiety opiekowały się rannymi, „niestrudzone, niezrażone dobywały niespożytych sił ducha i woli, by wytrwać godnie przy łożu boleści”¹³. Wiele takich cichych opiekunek pozostało bezimiennych, o innych wiadomo niewiele. We Lwowie powstał komitet pań, którego zadaniem było pielęgnowanie rannych¹⁴. Wśród aktywnych działaczek była Maria Reinbergerówna, późniejsza żona Władysława Strzeleckiego, która przez rok pracowała w szpitalu, opiekując się rannymi powstańcami; Julia Winnicka, córka nadleśniczego z Brzozdowic, Ludwika i Stefania Zączkowskie, matka i córka Węglińskie. Warto też przypomnieć postać Zuzanny Czaplicowej. Po śmierci męża w 1857 roku prowadziła aptekę w Pilicy, jeszcze przed wybuchem powstania włączyła się więc w akcję gromadzenia leków i środków opatrunkowych dla oddziałów powstańczych. Po wybuchu powstania

¹⁰ W. Śliwińska, *Syberia w życiu i pamięci Gieysztorów – zesłańców postyczniowych*, Warszawa 2000, s.190.

¹¹ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 222-223; A. Brus, E. Kaczyńska, W. Śliwińska, *Zesłanie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815-1914*, Warszawa 1992, s. 329.

¹² *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 190, 233-234, 238, 250, 418.

¹³ *Polki w czasie powstania...*, op. cit., s. 150.

¹⁴ Na początku XX wieku Komitet Pań we Lwowie (przewod. Elżbieta Sapieżyna) opiekował się rodzinami uczestników powstania.

organizowała zaopatrzenie medyczne dla oddziału Apolinarego Kurowskiego w Ojcowie. Utworzyła też szpital powstańczy w Pieskowej Skale. Za aktywną działalność na rzecz powstania Czaplicowa, wraz z dziećmi, trafiła do Cytadeli Warszawskiej, a stamtąd na zesłanie¹⁵. Rannymi opiekowała się Gromadzińska, właścicielka dóbr Poddniestrzany. „Każdego, kto uciekł się pod jej opiekę, otaczała jak własne dziecko troskliwością”, pomagała też w ucieczce za granicę. Chorymi w powstańczych lazaretach opiekowała się Zofia Orzechowiczowa, żona lwowskiego lekarza. Zaopatrywaniem szpitali w niezbędne leki zajmowała się Jadwiga z Zamoyskich Sapieżyna, która kierowała organizacją pań w Przemyślu. Oddała nawet do dyspozycji rannych powstańców swój pałac w Oleszycach. Społeczeństwo Lwowa doceniło jej zasługi, 11 marca 1886 roku wybito na cześć Jadwigi Sapieżyny pamiątkowy medal. Rannymi opiekowała się Ewa Komarowa, ukrywała powstańców i przeprowadzała ich przez Niemen. Wyrabianiem materiałów opatrunkowych dla powstańczych lazaretów zajmowała się Julia Winiarzowa, żona właściciela drukarni we Lwowie¹⁶.

W działania na potrzeby powstańczej służby medycznej włączyły się żeńskie zakony: szarytki, dominikanki, felicjanki. Za taką działalność groziły surowe kary. Anna Dąbrowska, przełożona Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego Paulo i jedna z zakonnice Aniela Gajewska zostały pozbawione praw i skazane na zesłanie na Syberię¹⁷.

Liczna grupa kobiet walczyła z bronią w ręku. Najbardziej znana jest Henryka Anna Pustowójtówna, adiutantka Mariana Langiewicza, uczestniczka walk pod Małogoszczem, Chrobrzem, Grochowiskami¹⁸. W oddziale Langiewicza walczyła Lucyna Żukowska¹⁹. Inną ci-

¹⁵ <http://jura-pilica.com/?zuzanna-czaplicowa,161> [dostęp 18 marca 2013 r.]

¹⁶ *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 225, 321, 354, 398; *Żywe pomniki bohaterstwa. Ostatni z roku 1863*. Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Weteranów 1863 r. na 70-lecie powstania styczniowego, pod red. Wł. Dunin-Wąsowicza, Warszawa 1933 s. 47.

¹⁷ A. Schletz, *Aniela Gajewska, Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, s. 213; F. Śmioda, *Anna Dąbrowska*, ibidem, t. IV, s. 469.

¹⁸ F. Rawita-Gawroński, *Henryka Pustowójtówna*, Lwów 1911; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Najdziwniejszy z adiutantów - opowieść o Annie Henryce Pustowójtównie*. Warszawa 1968;

¹⁹ *Żywe pomniki...*, op. cit., s. 69.

chę bohaterką była Karolina Wojciechowska z Ostoja-Ostaszewskich. Wychowana w rodzinie o patriotycznych tradycjach uważała za swój obowiązek zaangażować się czynnie w walki powstańcze. Należała do Narodowej Organizacji Kobiet, w oddziale Langiewicza pełniła służbę wywiadowczą, była kurierką. Jak wiele innych kobiet dostarczała żywność, materiały opatrunkowe, odzież. Pomagała także w organizowaniu przerzutu uczestników powstania do Galicji. Za tę działalność została aresztowana, dzięki zabiegom ojca udało się jej uniknąć zesłania. Zmarła w roku 1929, zaś jej pogrzeb stał się manifestacją z udziałem wojska, członków Związku Weteranów i miejscowego społeczeństwa²⁰.

Wspaniałą kartę zapisała Maria z Rogolińskich Piotrowiczowa spod Łęczycy, córka powstańca listopadowego. Wraz z mężem walczyła w oddziale Józefa Sawickiego. Jak wiele kobiet-powstańców obcięła włosy i zamieniła suknię na męski strój. Zginęła 24 lutego (ponoć będąc w ciąży) w bitwie pod Dobrą, wraz z dwiema innymi kobietami: Weroniką Wojciechowską i Antoniną Wilczyńską. Śmierć Piotrowiczowej odbiła się szerokim echem. Wydział Wojny Rządu Narodowego wydał potem zakaz przyjmowania kobiet do oddziałów powstańczych²¹.

Decyzja ta nie zniechęciła kobiet, nadal wstępowały do wojska, zamieniały tylko sukienki na męskie stroje, przyjmowały męskie nazwiska. Np. Anna Kobylecka walczyła pod nazwiskiem Kobylecki. Antonina Łowicka walcząca pod Wołą Starogrodzką używała nazwiska Stanisław Grabczyński. Dostała się do niewoli rosyjskiej i trafiła do Cytadeli Warszawskiej. W bitwie pod Koziółkiem (w rejonie Płocka) brała udział Agnieszka Preibiszówna z Wielkopolski, w oddziale Czachowskiego (w 5 kompanii II batalionu dowodzonego przez mjr. Dąbczańskiego) służyła Apolonia z Grzywińskich Fijałkowska z Galicji. Uczestniczyła w bitwie pod Potokiem, nad Tanwią i pod Hutą Krzeszowską. Pod Ostrowem poległa kobieta-powstańca z oddziału Traugutta Magdalena Wołkowa. W oddziale Zygmunta Chmieleńskiego i Władysława Sokołowskiego służyła – pod męskim nazwiskiem Michał Ponury – Maria Antonina Lix. Pod Małogoszczą, podczas na-

²⁰ „Gazeta Kielecka” nr 10/1930; [http://jura-pilica.com/?karolina-wojciechowska-z-ostoja-ostaszewskich-\(powstaniec-styczniowy\),153](http://jura-pilica.com/?karolina-wojciechowska-z-ostoja-ostaszewskich-(powstaniec-styczniowy),153) [dostęp 18 marca 2013 r.].

²¹ Maria Bruchnalska, *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym*, Miejsce Piastowe 1933, s. 236-240; *Pamiętka dla rodzin.....*, op. cit., cz. II, s. 212. Postaci tej dotyczy artykuł Reginy Madej-Janiszek.

padu Rosjan na oddział Langiewicza poległa Zofia ze Sztencłów Dobonoki, przszyta 8 kulami²².

Kobiety udzielały w swoich domach schronienia działaczom Rządu Narodowego czy ukrywającym się powstańcom. W posiadłości Elizy Orzeszkowej pod Kobryniem przebywał Romuald Traugutt. Stamtąd pisarka przetransportowała go 26 lipca 1863 roku do Warszawy.

Trauguttem opiekowała się też Helena z Majewskich Kirkorowa, aktorka związana Wilnem i Krakowem. W czasie powstania mieszkała w Warszawie, jej mieszkanie było punktem konspiracyjnym i miejscem schronienia Traugutta. Za kontakty z Naczelnikiem została aresztowana 11 kwietnia 1864 roku i skazana przez sąd polowy na utratę praw i 8 lat ciężkich robót na Syberii. Pomagała Trauguttowi też Józefa Żarecka, właścicielka ziemiska z powiatu kobryńskiego. Za wspieranie powstańców, a przede wszystkim podarowanie Romualdowi Trauguttowi konia została aresztowana i osadzona w więzieniu w Wilnie, a po zwolnieniu oddana pod dozór policyjny²³.

Innego działacza ukrywała Józefa Gudzińska, właścicielka piwiarni na Starym Mieście w Warszawie. Została za to aresztowana, przeszła przez Cytadelę i została zesłana do pracy w kopalni w Usolu. Kiedy zmarła w 1866 roku, jej pogrzeb stał się manifestacją patriotyczną, w której uczestniczyło wielu zesłańców. Postać Gudzińskiej została opisana przez Ludwika Zielonkę oraz uwieczniona na obrazach Aleksandra Sochaczewskiego. Z członkami władz powstańczych blisko związana była też Tekla Syruciowna, siostra Szymona Syrucia z Kowna wspierającego powstanie. Salomea Klimowiczowa, żona urzędnika policji we Lwowie ukrywała dyrektora policji narodowej Bolesława Lutostańskiego²⁴.

Otwarty dla uczestników powstania był lwowski dom Bogdańskich, Henryka Bogdańska zaangażowana była w pracę organizacji lwowskiej. W Złoczowie pracowała Teodozja z Niedźwieckich Cholewina, w Łańcucie Janina Cielecka. Powstańczych rozbitków wspierała Michalina Czapska, „kobieta wielkiego serca i wzniosłej duszy”²⁵.

²² *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 209; *Polki...*, op. cit., s. 149; *Pamiętka dla rodzin...*, op. cit., cz. II, s. 55.

²³ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 222-223, 380; A. Brus, E. Kaczyńska, W. Śliwińska, *Zesłanie i katorga...*, op. cit., s. 297.

²⁴ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 197, 333; *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 258.

²⁵ *Nieco szczegółów*, op. cit., s. 174, 186, 189, 192.

Wiele kobiet pomagało powstańcom w okresie ich uwięzienia (np. siostry Bieńkowskie wspomniane przez Konrada Zielonkę), a przebywając na Syberii opiekowały się innymi zesłańcami (Tekla Bodzanowska). Wdowami i sierotami po powstańcach opiekował się córka gen. Różyckiego Zakaszewska²⁶.

Kobiety były łączniczkami, zajmowały się m. in. dostarczaniem tajnych dokumentów, przykładem Ludwika Kossakowska czy Aleksandra Wyrzykowska²⁷. Wszelkie związki z władzami powstańczymi narażały je na represje ze strony cara. Maria Żebrowska mieszkająca w Warszawie została oskarżona o „przestępcze kontakty z członkami buntowniczej organizacji” i skazana na 6 lat ciężkich robót, wyrok zamieniono potem na osiedlenie i utratę praw. Siostry Barbara i Emilia Guzowskie pracowały w Ekspozyturze Rządu Narodowego, prznosiły dokumenty, zapewniały łączność między agendami Rządu. Obydwie zostały skazane na 6 lat ciężkich robót na Syberii, karę odbywały w Usolu. Tam spotkały się z ogromnym szacunkiem ze strony zesłańców, szczególnie młodzież „biła czołem przed ich zasługami patriotycznymi”. Na rzecz powstania czynnie działały Tekla z Dalewskich Janikowa, Jadwiga Gieysztorowa, Karolowa Armatysowa, żona radnego Lwowa, Wanda Dybowska, Julia Dzierżanowska. W lwowskim okręgu miejskim, w dziale ściągania podatku narodowego pracowała jako naczelniczka Ludwika Barączowa. Kurierką była Mieczysława Miecznikowska (z domu Stodólska) i Tekla Dwernicka, która przewoziła broń i meldunki na terenie Lubelszczyzny (używając nazwiska Orłowska)²⁸. Z Lwowa do Warszawy ważne dokumenty przewoziła Seweryna Krzętowska, która zajmowała się też dostarczaniem broni²⁹.

²⁶ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 222-223; A. Brus, E. Kaczyńska, W. Śliwińska, *Zesłanie i katorga...*, op. cit., s. 263; *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 408.

²⁷ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 232, 371. W pamiętnikach B. Anc podkreśla, że „Każdy oddział, każdy dowódca miał swoją lub swoje kurierki, a więc organizacja cywilna także miała swoje. Były to w ogóle zacne osoby, oddające wielkie usługi powstaniu”; B. Anc, J. Anc, *Z lat nadziei i walki 1861-1864*, Brody 1907.

²⁸ *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 204.

²⁹ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 168, 190, 198-199, 214, 381; *Nieco szczegółów...*, op. cit., s. 160, 163, 204-206, 361.

Wśród kurierek wyróżniała się Jadwiga z Woyciechowskich Prendowska. Była łączniczką w oddziale Langiewicza. Swoje losy powstańcze, pobyt w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej oraz pobyt na zesłaniu w guberni permskiej opisała w pamiętnikach³⁰. W historii powstańczych działań zapisała się Emilia Cieszkowska walcząca w oddziale męża Kajetana Cieszkowskiego. Prowadziła bardzo bogatą działalność, przewoziła dokumenty, broń, finansowała zakup uzbrojenia i umundurowania, pomagała rannym po bitwie pod Wirem. Walczyła z bronią w rękę, np. pod Kowalą Stępcoką. Została aresztowana w Rozwadowie, ale na szczęście udało jej się zbiec³¹. Izabela Bieczynska przewoziła rozkazy, dostarczała broń i amunicję do oddziałów na Lubelszczyźnie. Zdołała uniknąć więzienia i uciec do Francji. Broń i zaopatrzenie dostarczała Wanda Kellerówna. Zatrzymana przez kozaków, nie straciła zimnej krwi, sypnęła im ponoć przewożoną tabaką w oczy, co pozwoliło jej uciec i ocalić ukrywane dokumenty powstańcze. Za pomoc powstańcom, przewożenie broni i meldunków, a potem udział w pogrzebie poległych w bitwie pod Sucholipiem w styczniu 1864 roku aresztowana została Michalina Wodzyńska. Kara zsyłki na Syberię dotknęła kurierkę Marcina Borelowskiego „Lelewela” Anielę Kozłowską oraz Marię Porębską, która dostarczała dokumenty do komisarza Rządu Narodowego w Lublinie. Spośród kobiet-kurierek warto wymienić: Henrykę Daniłowską, Zofię Romanowiczównę, Piotrowiczową z Hrebonoszy, Smólską w Warszawy (z oddziału Władysława Ruckiego), Joannę Przybyłkównę z Kałuszyna (oddział W. Wróblewskiego), Jadwigę Wolską (oddział „Lelewela”), Joannę Rayską ze Szczebrowszyna, siostry Zofię i Józefę Krajewskie, Marię Hemplównę z Tarnowa. W warszawskim mieszkaniu Teodory Heurich (kurierki Rządu Narodowego) przechowywane były dokumenty i spotykali się dowódcy³².

³⁰ J. Prendowska, *Moje wspomnienia*, Kraków 1962.

³¹ M. Złotorzycka, *O kobietach żołnierzach w powstaniu styczniowym*, Warszawa 1972; T. Mencil, *Lubelskie wypadki i ludzie powstania styczniowego*, „Kalendarz Lubelski” 1983, http://tnn.pl/tekst.php?id=706&f_2t_artykul_trescPage=7 [dostęp 18 marca 2013].

³² T. Mencil, *Lubelskie wypadki...*, op. cit.; *Żywe pomniki bohaterstwa...*, op. cit., s. 40.

Powstańcom w przekroczeniu granicy z Galicją pomagała Anna Kobylecka z Pilicy. Falszowała dokumenty, organizowała pomoc. Za swą działalność została powieszona przez Rosjan w grudniu 1864 roku³³.

Po tych cichych bohaterkach pozostały ich zapiski. Warto wymienić pamiętniki zapisane przez Apolonię Sierakowską skazaną „za wrogie usposobienie do rządu i sympatyzowanie z buntem”³⁴. Na zesłaniu pisała pochodząca z Litwy wspomniana już Elżbieta Tabeńska³⁵. Pamiętnik spisała Maria Antonina Lix.

Kobietom w powstaniu poświęcono już sporo uwagi. Ich postawy opisała Maria Bruchnalska³⁶, uczestnictwo kobiet przedstawiła Maria Rokita³⁷, postawy kobiet wobec powstania analizował Adam Massalski³⁸. Pewne jest jednak, że nie udało się wyczerpać tematu i warto – sięgając do opracowań oraz zapisków pamiętnikarskich – przywołać rzeszę kobiet, które angażując się w działalność powstańczą, złożyły często najwyższą ofiarę na ołtarzu Ojczyzny. Poświęcały własne życie, ale też:

wysyłały swych synów, mężów, braci i kochanków na plac boju, błogosławiły odchodzących, zachęcały do czynu, skrapiały łzami, zdobiły wieńcami mogiły poległych, oplakiwały drogie istoty, lecz nie złorzeczyły losowi. Ból ich łagodziło poczucie spełnionego wobec ojczyzny obowiązku. Czuwając na grobie, wierzyły w zmartwychwstanie!³⁹

Jolanta Załęczny

³³ [http://jura-pilica.com/?anna-kobylecka-\(powstaniec-styczniowy\),156](http://jura-pilica.com/?anna-kobylecka-(powstaniec-styczniowy),156) [dostęp 18 marca 2013].

³⁴ W. Śliwińska, *Syberia...*, op. cit., s. 317.

³⁵ E. Tabeńska, *Z doli i niedoli. Wspomnienia wygnanki*, Kraków 1897.

³⁶ M. Bruchnalska, *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym, Miejsce Piastowe*, 1933.

³⁷ M. Rokita, *Udział kobiet w powstaniu styczniowym (1863-1864)*, „E – TEKI Czasopismo Internetowe Naukowego Koła Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego” 2008, nr 1.

³⁸ A. Massalski, *Kobiety wobec powstania styczniowego*, „Mówią Wieki”, Nr 1, styczeń 2013, s. 24-27.

³⁹ *Polki ...*, op. cit., s. 147.

January Uprising as a „Female War”

Key words

January Uprising of 1863; women in the uprising; exiles – Russia – XIX c.

Abstract

January Uprising not without a reason was characterised as a ‘female war’. The activities of women had various forms. They numerously took part in services, collected money at masses and were conspicuously wearing black at the streets as a sign of national mourning. They were couriers, they dispatched documents and insurgent press, established contact points and hid insurgents. They organised committees looking after the wounded, managed hospitals and manufactures of weapons or dressing materials, and also took care of provisioning groups of insurgents. Women fought with weapons in their hands, often in men’s outfits. They had similar insurgent experiences as participants of the uprising. They left a mark of diary notes and remained in memories of their the descendants.

Januaraufstand “dem fraulichen Krieg”

Schlüsselwörter

Januaraufstand 1863, Frauen im Aufstand; Verbannungen - Russland - 19. Jahrhundert

Zusammenfassung

Der Januaraufstand ist nicht ohne Ursache als “weiblicher Krieg” genannt worden. Die Aktivität der Frauen hat verschiedene Formen angenommen. Zahlreich haben sie sich an den Gottesdiensten teilgenommen, während des Gottesdienstes Almosen zu sammeln, auf den Straßen haben sie demonstrativ schwarze Kleider als ein Zeichen der Landesträuer getragen. Sie sind die Bote gewesen, sie haben die Unterlagen und Aufstandspresse expediert, sie haben sich in den Kontaktpunkten organisiert und die Aufständiger verborgen. Sie haben ein für Verletzte sorgendes Komitee, die Krankenhäuser und die Waffenherstellungspunkte und die

Verbandzeuge geführt und haben um die Verproviantierung der Abteilungen der Aufständischen besorgt. Die Frauen haben mit der Waffe in der Hand gekämpft, sehr oft in männlicher Kleidung. Sie haben auch die Verbannungsschicksale der Teilnehmer des Aufstandes geteilt. Sie haben nacheinander die Tagebücher und die Gedanke der Nachkomme geblieben.

Январское восстание «женской войной»

Ключевые слова

Восстание 1863 г. Январское; женщины в восстании; ссылки – Россия – XIX в.

Резюме

Январское восстание не без причины было определено как «женская война». Активность женщин принимала разные формы. Они массово участвовали в богослужениях, собирали пожертвования во время мессы, на улицах демонстративно носили черную одежду как признак национального траура. Они были курьершами, экспедировали документы и повстанческую прессу, организовали контактные пункты, скрывали повстанцев. Организовали комитеты, заботившиеся о раненых, вели больницы и пункты производства оружия или перевязочных материалов, заботились о снабжении повстанческих подразделений. Женщины воевали с оружием в руке, часто в мужской одежде. Делили тоже ссылные судьбы участников восстания. Они оставили после себя дневники, мемуарные записки и память потомков.